

דמויות

סמלים בשירתו של המשורר זאב

מאת: בנימין טנא

(דברים בטכס חלוקת פרס זאב לשנת תשל"ד)

כבוד היושבראש, כבוד השופטים, בני־משפחתו של המשורר אהרון זאב זכרנו לברכה, רבותי וידידי,
ברשותכם אומר כמה מלים במעמד זה של מתן פרס, אשר שמו של המשורר זאב קורא עליו, מעמד שזימן יחד את נחום גוטמן, נסטור ספרות־הילדים העברית, אותי — בן דור־הביניים, ואת מירה מאיר, נציגת המשמרת הצעירה בשירתנו. כן פרס ספרותי והכלה או החתן שלו, אך לאמיתו של דבר הרי הספרים, שמיום צאתם לאור חיים את חייהם, הס־הם הזוכים בפרסים, והמחברים אינם אלא שושבינים השמחים בשמחתם. על כן מודים אנו, מירה מאיר ואני, מקרב־לב לאלה, שטרו בו שיפוט, ונתנו בספרים שלנו את עינם לטובה.
אל לנו להתעלם מן העיתוי של מתן־הפרס. השיפוט נעשה סמוך ליום־הכיפורים, אולם על אף העצבונות והיגון שפקדונו לאחר־מכן, החליטו השופטים לקיים מעוֹד זה, עד שאפשר להמשיל עליהם: "מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה". שירה, לא־כל־שכן ספרות לילדים.

ספרות הילדים שלנו עברה כברת־דרך ארוכה מאז אותם ימים, שבהם נאלצו מורים עברים, באי־ברירה, לשלוח ידם בכתובה ולחבר ספרי־לימוד, כדי שיוכלו להגיש לתינוקות של בית־רבן שיר או סיפור, באין בידם שירים וסיפורים עבריים מן־המוכן. ואם בשטח של הספרות־למבוגרים מצויים כיום מבקרים המערערים על הישגיה ורואים אותה מתוך אספקט של "הראשונים כבני־אדם" — הרי לגבי ספרות־הילדים אין מטיל ספק בכך, שמאז הימים, בהם חיברו מורים בעלי כוונות טובות שירים וסיפורים, חלה בספרות זו, התפתחות מרשימה, ואין כיום ילד בישראל, המקופח בשל מחסור בספר טוב. לא אנקוב בשמות־מחברים, שמא אתעלם בשגגה ממישהו, אך לא אחטא לאמת אם אומר, שחלקה זו של ספרות־לילדים, על אף שנות־הבצורת שפקדה, הניבה יבולים, שאנו רשאים להתברך בהם. והרץ למותר לציין מה רבה חשיבותו של המטען הרוחני, שבו אנו מציינים את ילדינו. וכאן הרשוני להצביע על תופעה מעניינת המתבקשת להידרש לה במעמד זה

של מתן פרס הקשור בשמו של המשורר זאב. כידוע, יש שורה של ספרים, שנכתבו ונועדו מלכתחילה למבוגרים, אך לימים באו ילדים ואימצו אותם לעצמם. כך, למשל, "רובינזון קרוזו", "גוליבר", "אוהל הדוד תום" וכיוצא באלה. אך לעומתם מצויים משוררים, שאימצו לעצמם את המדיום של ספרות-ילדים, המשמשת בידם כלי-שרת בבואם להשיח את עצמם. אם נבחון את שירי הילדים שלהם, יתחוויר לנו, שהמסע אל נופים מזמן לקורא הפתעות לא-מעטות. שכן שירתם — והמשורר זאב הוא הטיפוסי שבהם — כמה וכמה פנים לה: הפן הגלוי — עובדת היותה, כמקובל עלינו, שירה-ילדים, והפן הנסתר — שרבים משירי-הילדים האלה אינם אלא מסווה כביכול, שמאחוריו מסתתר המשורר, כלומר — גם בשעה שהוא מספר לכאורה על עולמו של הילד ומצייר — כבמקרהו של זאב — תמונות פסטורליות של נופים צוהלים באור, ואביזריו הם פרחי-בר, רקפות וסביונים, וגשם הזופק על הגג וריחות בשומים בגן וזהב-שיבולים בשדה — מצטרף פסיפס זה לרובד העליון בלבד, רובד ססגוני, שהמיטיב לראות מבחין באבן-התשתית חמורת-הסבר שמתחתיו.

כידוע, אדם רב-פעלים היה זאב: מורה ומחנך דגול, ראש מחלקת-ההסברה של אירגון "ההגנה" במחתרת, שליח לגולת ארצות-הברית, פעיל במחנות-המעפילים בקפריסין, קצין חינוך ראשי של צה"ל. אמנם, לא זכיתי להכירו מקרוב, אך אודה, שבפגישתנו האחת והיחידה, למראה דמותו, שהזותה כל-כולה מרץ של עשייה, נתפסתי לתמיהה: מה היא השירה-לילדים לאדם זה? האמנם שעשוע בלבד בשעה שרוחו טובה עליו? רגעי-מרגוע לאחר שעות פעילות מאומצת? ושמה סתם אוהב-ילדים הוא האיש, שנהנה לחרוז להם את חרוזיו? אך כיון שברור היה לי מעל לכל ספק, שחרוזים אלה הם בגדר שירת-אמת, נתלוותה לי תמיהה נוספת: מה הניע אדם זה, המחונן ברוח-שירה, לבור לו את דרכו כמשורר-לילדים דווקא, והוא מנגן על מיתר אחד בלבד — של שירה-לילדים?

לימים, עם קריאה חוזרת בשיריו, נתאמת לי הכלל הידוע: מופלאות הן דרכי הרוח של היוצר. זאב נתפס כאילו לתדמית של עצמו, כפי שהשתקפה בעיני הקוראים: הוא שר את שירי-הילדים שלו, אך לאמיתו של דבר הם שימשו לו כמדיום מיוחד-במינו, שכן המשורר לא נרתע להערות לתוכם את וידויו שלו. אינני מתיימר, לאחר ההרצאה המאלפת של מר גרשון ברגסון, ובמסגרת הזמן שהוקצב לי, להקיף את מכלול שירתו של זאב. אסתפק באחדים משיריו, שיש בהם לאשר את דברי. כידוע, כל משורר ומערכת-הסמלים שלו, שהוא מפתח במודע או בתת-ההכרה. סמל ראשון-במעלה, המשמש מפתח להבנת שירתו של זאב, הוא הגן, שבמילון-דימויו הוא השירה; ולעומתו הנבט, שהוא השיר הבוקע ממנו. מסתבר, שימים רבים חלם זאב להיכנס לגן זה, עד שזכה וחלומו נתגשם. וכך הוא כותב באחד משיריו, שהוא לכאורה שיר-לילדים, ושמו "נבט לי בגן":

"כולם זרעו / לכולם נבט / איחר רק גני זה הקט / ולבי חרד: / האם כמותם לטפח לא ידעתי? / ועדרתי זרעתי / והתפללתי לגשם וירד — / ולמה גני לא נבט?"

היה זה החלום הכמוס — הציפייה לשיר. והינה יום אחד, כפי שהוא מספר, השכים עם טללי שחר — "ולבי רן: / נבט לי בגן!" — והינה כי כן, השיר כפשוטו: שימחת הילד, שגרעינו נבט סוף-סוף לאחר ציפייה ממושכת. אך הרובד שמתחתיו גלוי לעין: התפעמות-הנפש של מחברו: גם הוא זכה — אם כי באיחור — לחסד של שירה!

אם נותר בנו צל של ספק, שאמנם משמש שיר זה מסווה לוידויו של המשורר, פג הספק עם מקרא שיר נוסף, ששמו "גני שלי". ושוב — לכאורה — שיר-ביכורים לפנינו. המשורר נוספר, כיצד בהגיע חג-הביכורים נושאים הכול טנאים מלאים, כל אחד והטנא שלו, עטרות בראשיהם ובעיניהם הגיל. ואחד מציץ לתוך סלו ושואל בביטול: "זה המעט?" והוא משיב: "לא גדול הוא גני שלי, לא גדול / אבל ננתי את הכול, את הכול!" דומה שמבלי-משים מסגיר המשורר את סודו: בסתר-לבו חלם להיות משורר-לגדולים, בסופו של דבר חג חוגה סביבו, חוגה של שירה-לילדים. גן זה, שבלשוון-הסמלים שלו הוא שירה, אמנם אינו גדול, אך גם בו אפשר לתת, כלשונו, "את הכול, את הכול".

עם קריאה בשיר זה אנו עשויים להיתפס לרושם, שיש בו מעין התחטאות או השלמה-שבוייתור: היה היה חלום על גן גדול, שבאיך-ברירה הומר למציאות של גינה קטנה. ולא היא! כדי להוכיח זאת, אקרא שיר נוסף משלו. שם השיר "כולם רוצים להיות גדולים", וזו לשונו:

"כולם רוצים להיות גדולים / אני לא / טוב לי להיות קטן / פרח פורח בגן" ובהמשך: "אהבתי ללקט את רסיסי הטל לידי". והוא מספר, שאחותו הגדולה צוחקת לו: "הן נמוג הוא ביד!" — כך אומרת האחות. והוא, המשורר, משיב לה לאחות הגדולה, כלומר — לחלוס-שירתו לגדולים: / אצבעותי נוטפות טל!"

תשובתו זו — "אצבעותי נוטפות טל" — מזכירה לנו את הפסוקים מ"שיר השירים": "קמתי אני לפתוח לדודי וידי נטפו מור ואצבעותי מור עובר על כפות-המנעול". תשובתו "אצבעותי נוטפות טל", שהוא משיב לאחותו הגדולה, היא התשובה שהוא משיב לעצמו: אמנם, כולם רוצים להיות גדולים, והוא — בחר להיות קטן, אך אין בכך משום ויתור. ונהפוך הוא: שהרי אצבעותיו נוטפות טל, כלומר — יחסו לשיר-לילדים ולעולם-הילדים בכלל — הוא יחס שבאהבה — שעל כן אין הוא מקופח. טל זה הוא גמולו.

האמנם רק יחס-שבאהבה הוא יחסו לשירה-לילדים? אם נקרא שיר אחר, נשאל את עצמנו אם אין בו אף למעלה מזה. שם השיר: "בחג הגז" וזו לשונו:

"בבית-אלפא / בחג הגז / נאם התיש / רקדה העז / טלה צחור / ניגן בכי-נור / ושר בקול / ועדר כבשים / יצא במחול.

רק גדי אחד / לא שר, לא רקד / התרפק על הרועה / וכל הזמן קולו רעד: / מ — ממה, מ — ממה!

כפשוטו — שיר-ילדים טיפוסים, מלא משובה, על חגהגז שנערך בבית-אלפא. אך סמוך לבי ובטוח, שכל אדם, שמערכת סמליו של זאב נהירה לו, יבחין שכבר הרישא

מרמז על הרובד התחתון של השיר. זה לא קרה בנהלל ולא בעין-חרוד. בית-אלפא הוא בית האלף-בית, תחומה של הספרות. הסיטואציה — כמוה כמו בשיר-הביכור רים. שכן הגו, כמוהו כביכורים, עת-מליאת היא: התיש נואם, העז רוקדת — זה שר בקול ואלה יוצאים במחול. אך יש בו, בבית האלף-בית הזה, גם גדי-המשורר, ששר לילדים רכים. אמנם, קולו רועד ואין הוא מסוגל להוציא אלא הגה אחד מפיו "מ — מממ", אך הוא — הקטון — היחיד בתוך ההמולה הגדולה, זוכה בתסד גדול: להתרפק — אמנם בחיל ורעדה — על הרועה, שהוא בורא-העולם.

אכן, לא קשה לפענח את מערכת סמוליו של זאב, שבהם הוא משתמש לא רק בבואו לספר על שירתו-שלו. אם נקרא שיר אחר משלו, שלכאורה הוא שיר-לילדים, נגלה בעיון חוזר בו, שאין הוא אלא שיר-אהבה. שם השיר: "בשלו הפירות בגני".

זו לשונו:
"בשלו הפירות בגני / וירד הטל על הפרי / ואחותי ירדה אל הגן עם הסל / לאסוף את הפרי על הטל".

אם יש ספק בלבנו, שאמנם לפנינו שיר ארוטי, שיר-אהבה, באות השורות האחרונות:

"היא נושאת עיניים / מול עיני / ושתי גומות בלחיים / צוחקות אלי: /

באתי עם הסל / לאסוף פירות על הסל / האינך רואה? / הפרי כבר בשל!"

שיר-אהבה אחר, המוסווה כשיר-לילדים, הוא השיר הנקרא "איך ענדתי את הזר לראש אחותי"; לכאורה הוא מספר על יום-ההולדת של אחותו. הוא משכים אל הגן, ללקט פרחים, ושואל את עצמו: "ואולי בזר לשזור / גם דפיקות של לב?" — וב-ספרו על שלל הפרחים, שהציצו מן העשב הירוק, אין זה מקרה שהוא נוקב במפורש רק בשמם של שניים מהם: "טיפת הדם" ו"אמנון ותמר", שני שמות השאובים מתחום הארוטיקה.

דוגמא אחרונה, שאביא, לשיר-אהבה מוסווה, המתומצת מעשה-אמן בשלוש שורות בלבד, הוא השיר "חוף שקט". זו לשונו:

"חוף שקט / מיפרש קט / דכי רועד / לוחש בלאט: / בוא!

"אור וחום / והד חלום / גל בלי קול / רודם בתכול: / פה!

"בא ספן / ברוך אלוה / ובגן / מצא מרגוע: / בו!"

אכן, הפירושים מיותרים, לפנינו שיר-אהבה המספר בשלוש שורות את הכול — למן החלום והרטט שבציפיה — ועד להתגשמותה.

הנה כי כן, רבים הם שיריו הלייריים של זאב המוסווים כשירי-ילדים. אלה — וידוי על שירתו שלו, אלה — שירי-אהבה. אך אפשר להמשיך גם בשירים מסוג אחר, שאפשר לקרוא לכל אחד מהם אוטופורטריט. לשם הדגמה אביא את השיר ששמו "אילן".

"מי אתה, האילן?" — פונה המשורר לענף רוטט ברוח. והאילן עונה:

"נשמת יום אחרונה בין הערביים / תמוג בין ענפי / אני מונה הכוכבים במלוא

הרקיע / בשיר / אני ער לשחר העולה וקושר / את התמול למחר / אני חיק

הסער, המטר והשיר / אני אש טרם הוצתה / אני הצל הקריר / אני זרועות העולם / חובק אדמה בשרשי / ובסרעפי שמינו".

ובשיר אחר, אותו המוטיב — אוטופורטרט. שמו "אדם". וזו לשונו :
"אני היער / אני הים השלוי / אני השלווה שבין סער לסער / אני הניגון הערב / ולפתע — קול ילד צוחק בא מרתוק / והיום עוד גדול והאור עוד מתוק / והלך כמו הד החוזר אל הקול / ואינו יודע / הוא הקול, או ילד גדול?"
זהו אוטופורטרט של אדם במיטב שנותיו, שלפניו "היום עוד גדול והאור עוד מתוק". אך בהמשך נמצא אוטופורטרט שלישי משלו — של אדם, שקיצפו חלף וסתיו מידפק בשער, וככלות כוחו הוא שר. שם השיר: "היה אילן", לכאורה, כפשוטו, הוא שיר על אילן שנגדע. וזו לשונו :

"גהיה גזעי חסון ונופי עבות / להרבות צל / וידעתי את העומס הטוב / של הפרי הבשל / ועתה / עם רוח בצמרות העצים / בשחר, ביום ובליל / בוכה תפילה יתומה / על פרי ועל צל".

אתה קורא ונרעד : כיצד השכיל זאב לתת, כלשונו, "את הכול, את הכול" — בשיר-לילדים קטן, שכל המקשיב לו עולה בו זימוי — ולא-רדוקא בשל הציורף "בוכה תפילה יתומה" — של שיר אחר בספרותנו : "צנח לו זלזל" ? אותה המיית נפש, אותו רטט ואותו עצב, שאין לו ניחומים.

מובן, שיש בשירי זאב גם מוטיבים אחרים. הוא חי את זמנו, מעורה בשטף מאורעותיו, ולא-מעטים הם השירים, שהזמן גרמם, כגון שיר על מחוסר-עבודה, על שומר בגליל, על אבא, שנפל בין עטרות לירושלים ; או "באנו אליך, הנגב" ; או : "הבול היהודי הראשון" ; או הפזמונים : "בעין-חרוד טוב מאוד" ; "יש לי דוד בנהלל" ; "הבחורים שלנו יודעים את הכול" — וכיוצא באלה, שהם נכסי צאן ברזל בשירת-הילדים שלנו. אך החוזר וקורא בשירי, דומה עליו שהמשורר קורץ לו קריצת-משובה מעבר לעצב המייחד את מרביתם, כאומר : הנה את עצמי אני מספר. את עצמי בלבד. ואתה — האם כרייה אוזנך להקשיב לסיפור-חיי, לווידי שלי ? והרשוני לסיים בווידוי משלי. האמת היא ; שעם כתיבת "בצילו של עץ-הערמון" שאלתי את עצמי לא-פעם : האמנם לילדים אני כותב ? הנה עלה הכורת על עולם-ילדותי. אני מביט אל מרחקי העבר וכולי תמיהות — אותן תמיהות, שהן מותר האדם, המתלווית לו כל-אימת שהוא משקיף על חייו. והתמיהות רבות מניספור : כיצד נמחה עולם שלם ואיננו ? וכיצד קרה הדבר, שחברי, שעזבתי בעירי הרחוקה והם נערים רכים — נתעלמו, והרימו את נס-המרד, ואנילביץ', חניך צעיר מה"קן" השומרי שלי, היה לאנדרטה ?

ניסיתי להסחקות אחרי עולם-ילדותם. לגלות בעולם זה, ניצני התעלות וגבורה, שיחא בהם כדי לתרץ את תביהותי. אולם, גם בשעה, שנתחוו לי, תוך כדי כתיבת "בצילו של עץ-הערמון", כי ספר-לילדים הוא, לא חלשה זעתי. אדרבא, אצבעותי נטפו טל, כמאמר המשורר זאב. שכן גמולי, גמול האהבה, היה רב.